

V.E.Soltanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
s.vusale.99@gmail.com

OYUN PROSESİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İDRAK FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFI

Xülasə

Məqalədə idrak fəaliyyətinin inkişafında oyun fəaliyyətinin rolundan bəhs edilir. Elmi-metodiki mənbələrin tədqiqinin nəticələrinə əsasən şəxsiyyətin idrak fəaliyyətinin mahiyyəti araşdırılır və əsaslandırılır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların idrak fəaliyyətində oyunun rolu təhlil edilir.

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ В ИГРОВОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В статье говорится о роли игровой деятельности в развитии познавательной деятельности. По результатам изучения научно-методических источников исследуется и обосновывается сущность познавательной деятельности личности. Анализируется роль игры в познавательной деятельности дошкольников.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF PRE- SCHOOL CHILDREN IN THE GAME PROCESS

Summary

The article discusses the role of gaming in the development of cognitive activity. According to the results of the study of scientific and methodological sources, the essence of the cognitive activity of the personality is investigated and substantiated. The role of the game in the cognitive activity of children of preschool age is analyzed.

Açar söz: *oyun prosesi, idrak fəaliyyəti, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar*

Ключевые слова: *игровой процесс, познавательная деятельность, дошкольники*

Key words: *game process, cognitive activity, preschoolers*

Təhsil prosesinin qurulmasına müasir yanaşmada məktəbəqədər yaş dövrü uşaq şəxsiyyətinin inkişafında unikal kimi qiymətləndirilir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın fərdi formalaşması və inkişafı üçün vacib xüsusiyyətlər sırasında idrak fəaliyyətinin inkişafı mühüm yer tutur. İdrak

fəaliyyəti uşağın bəşəriyyətin mədəni təcrübəsini mənimsəməsi üçün əsas, məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin psixi keyfiyyətlərinin formalaşması üçün zəruri şərtidir. İdrak fəaliyyəti uşağın müstəqilliyinin, təşəbbüskarlığının, uğurunun, yaradıcılığının, ahəngdar formalaşmasında önəmli rol oynayır. Uşağın idraki inkişafı mürəkkəb prosesdir. Onun öz istiqamətləri, qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri var. İdraki inkişafın məqsədi uşağın idraki maraqları, tələbat və bacarıqları və emosional-hissi təcrübə əsasında müstəqil axtarıcılıq fəaliyyətinin formalaşdırılmasıdır. Bununla yanaşı, sensor, nitq inkişafı, idraki qabiliyyətlər (müqayisə etmək, fərqləndirmək və ümumiləşdirməyi bacarmaq), ətraf aləm haqqında ilkin təsəvvürlər və anlayışlar, əşyavi fəaliyyət və dərk etmə tələblərinin formalaşdırılmasının (informasiya almaqda tələb, təlim zamanı fəallıq və ətraf aləmin dərk edilməsində müstəqillik) bünövrəsinin bu dövrdə qoyulmasıdır.

Uşaqlar təmasda olduqları əşyaların adları və əlamətlərini, onlardan necə istifadə etmək lazım olduğunu düzgün ifadə etmək, bu istiqamətdə məntiqi mühakimələr yürütmək, düzgün, sadə ümumiləşdirmələr aparmaq və əqli nəticəyə gəlmək kimi qabiliyyətlər nümayiş etdirirlər. Uşağın yerinə yetirdiyi idraki tapşırıqlar onların məntiqi mühakimə yürüdə bilmək bacarıqları, intuisiyası, məkan və zaman haqqında təsəvvürlərini genişləndirir. Riyazi tapşırıqların həlli zamanı uşaqlarda induksiya və deduksiya, təhlil-tərkib, təsnif etmə və sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə kimi mühakimə qabiliyyətləri inkişaf edir. Beləliklə, tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün inkişafı təmin olunur.

İdrak insan şəxsiyyətinin bütün cəhətlərinə nüfuz edir. Bu ondan irəli gəlir ki, idrak hər şeydən əvvəl, fəaliyyətdir. Bir halda ki, idrak fəaliyyətdir, fəaliyyətə xas olan bir sıra cəhətlər ona da aiddir. İdrak prosesləri hər bir insanın fəaliyyətinə daxildir və onun maraqlarını, meyillərini təmin edir.

Hər bir yaş dövründə idrak proseslərinin inkişafı öz xüsusiyyətləri ilə xarakterizə edilir. Məktəbəqədər yaş dövründə idraki proseslər ixtiyari xarakter daşıyır. Uşaqlar özləri ətraf mühit haqqında biliklərə yiyələnir, informasiyaları mənimsəyir, təhlil edir və ümumiləşdirir.

Yaş dövrü üzrə idrakın inkişafı müxtəlif xarakter daşıyır. Yaş artdıqca uşaqların imkan və tələbatları dəyişir. Yaşa uyğun olaraq qrupdakı əşyalar, oyuncaqlar dəyişməli və uşaqların tədqiqatçılıq imkanlarına uyğun olmalıdır. Belə ki, 2-3 yaşlı uşaqlar üçün oyuncaqlar və əşyalar detallı olmadan sadə və anlaşılıqlı olmalıdır. 3-4 yaşlı uşaqlar üçün isə oyuncaqlar və əşyalar məlumatlı olmalıdır. Bu zaman obrazlı oyuncaqlardan istifadə edilir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların idrak fəaliyyətini səmərəli idarə etmək üçün pedaqoq təkcə uşaqların idrak fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında yaxşı biliyə malik olmalı deyil, həm də idrak fəaliyyətinin mahiyyətini, onun növlərini, yaş xüsusiyyətlərini və metodlarını başa

düşməlidir. Pedaqoq oyun fəaliyyətini təşkil edərkən aşağıda qeyd olunan fikirlərə diqqət etməlidir:

- uşaqlar üçün təhsil axtarışını təşkil etmək;
- məqsədyönlü oyun fəaliyyətini təşkil etmək;
- zənginləşdirilmiş subyekt-məkan mühiti yaratmaq;
- eksperiment, tədqiqat işlərini təşkil etmək;
- uşaqlara tapşırıqları yerinə yetirmək üçün maraqlı və qeyri-ənənəvi fəaliyyətlər etmək imkanı verin;
- uğur vəziyyəti yaratmaq;
- uşaqların şüurunda və hisslərində faktları düzəltməyə kömək edən üsul və vasitələri, canlı müqayisələri, obrazlı təsvirləri, bilik məzmun sistemində vacib olan anlayışları, tərifləri, nəticələri tapmaq;
- zehni hərəkətlər sistemi ilə xarakterizə olunan idrak fəaliyyətini təşkil etmək;
- maksimum əqli fəaliyyət tələb edən tədqiqatçı, fəaliyyət subyektini vəzifəsinə qoyulması;
- uşaqları müstəqilliyə təşviq etmək.

Hər yaş dövrünün özünə xas olan aparıcı fəaliyyət növü var. Məktəbəqədər yaş dövründə aparıcı fəaliyyət oyundur. Oyun elə bir pedaqoji prosesdir ki, burada uşaqların xarakter xüsusiyyətlərini daha tez öyrənmək olur. Yəni bu prosesdə onların həm yaxşı cəhətləri, həm də mənfi xüsusiyyətləri tez üzə çıxır. Oyun zamanı uşaqda təxəyyül və simvolik funksiyalar formalaşır, insani münasibətlərə və işlərə ümumi fikir, bələdləşmə əmələ gəlir.

Məktəbəqədər yaş dövründə oyunun uşaq fəaliyyətində aparıcı rola malik olması heç də ondan irəli gəlmir ki, müasir uşaqlar vaxtının çox hissəsini, adətən, əyləncəli oyunlara sərf edir, əksinə, oyunun dominant fəaliyyət növünə çevrilməsi uşağın inkişafında əsaslı dəyişikliklərin yaranmasına səbəb olur. Oyun uşağın idrak keyfiyyətlərinin və fərdi xüsusiyyətlərinin intensiv inkişafını təmin edir, həm də idraki proseslərin qarşısındakı məqsədmüvafiq şəkildə formalaşmasına şərait yaradır. Oyun prosesində, hər şeydən əvvəl, uşağın ixtiyari hafizəsi inkişaf etmiş olur. Aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, uşaqlar diqqətlərini oyun zamanı laboratoriya şəraitində olduğundan daha yaxşı cəmləşdirir və daha çox yadda saxlayır. Oyun prosesində uşağın qarşısında şüurlu məqsəd qoymaq xeyli asanlıqla baş verir, oyun şəraiti özü tələb edir ki, balaca diqqətini bu və ya digər əşyalar üzərində cəmləşdirsən, oyunun qaydalarını, hansı mərhələlərdən sonra hansının gəlməsini yadda saxlasın. Əgər uşaq diqqətli olmağa səy göstərmirsə, oyunun tələblərinə riayət etmirsə, onun şərtlərini yadda

saxlamırsa, dərhal yaşıdları tərəfindən oyundan çıxarılır. Yoldaşları ilə ünsiyyətə, hissi, emosional rəğbətləndirməyə olan tələbat uşağı təhrik edir ki, o diqqət və hafizəsini şüurlu sürətdə qarşıdakı məqsədə yönəlsin.

Oyun özündə uşağın bir sıra fəaliyyət növlərini birləşdirir. Bu sırada əmək fəaliyyətinin elementləri öndə durur. Belə ki, uşaq oyunları özündə əməyin prototipini əks etdirir. Oyun prosesində uşağın mənimsədiyi hislər həyatın bu və ya digər tərəfini fəal qavramağa, öz mövqeyini, təcrübəsini, istiqamətini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Uşaq oyunları öz məzmununa görə sosial prosesdir – “onlar gördüklərini oynayırlar”. Oyunların məzmunu uşağın həyat şəraitindən, cəmiyyətdə gördüklərindən götürülür. Xüsusilə məktəbəqədər yaşın sonunda, rollu oyunlar zamanı uşaq tərəfindən cəmiyyətin əxlaq normalarının, mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi prosesi intensivləşir.

Oyunların təşkilı zamanı onlara uşağın özünəməxsus fəaliyyəti kimi yanaşılır. Bu özünəməxsusluq uşaq oyunlarının fərqli xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Belə ki, uşağın oyun fəaliyyəti müxtəlif anlayışlar toplusundan ibarət olmayıb, inkişafın müxtəlif mərhələlərində onun əmək və təlim fəaliyyətinin müxtəlif elementlərini özündə əks etdirən sistemli təcrübi fəaliyyətidir. Uşaq oyunu, həm də həyati həqiqətlərə uşağın özünəməxsus münasibətidir. Oyunların gedişi xəyali situasiyaların yaradılması, yaxud bir əşyanın əlamət və xassələrinin digərinə köçürülməsi ilə xarakterizə olunur.

Oyun şəraiti və uşağın buradakı iştirakı onun idrak fəaliyyətinin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Uşağın oyun fəaliyyətinə qoşulması üçün əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri də uşaqda oyun fəaliyyətinə qarşı motivasiyanın olmasıdır. Motivasiya insanı fəaliyyətə vadar edən, bu fəaliyyətdə məqsədə çatmağa yönəldilmiş daxili və xarici hərəkətverici qüvvələrin birləşdirilməsidir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün motivasiya problemi ilə məşğul olan bir çox müəlliflərin tədqiqatlarına əsaslanaraq motivasiyanın altı mexanizmini müəyyən etdik. Bunlar məqsədə çatılması üçün uşağın motivasiyasının artırılmasının yollarıdır. Bu altı mexanizm aşağıdakılardır:

- uşağı ətraf mühitin tədqiqatlarına təşviq etmək;
- uşağa ilkin tədqiqat bacarıqlarını aşıllamaq, məsələn, obyektlərin müəyyənləşdirilməsi, müşahidə olunması, çeşidlənməsi, müqayisə edilməsi və s.;
- uğurlarına görə uşağı tərifləmək;
- bacarıqların inkişafı və tərbiyəsində kömək etmək;
- səhvlər və mənfi nəticələr üçün cəza və tənqidlərdən mümkün qədər çəkinmək;
- nitq və simvolik ünsiyyəti stimullaşdırmaq.

Bütün bu mexanizmlərin tətbiqi uşaqlara erkən yaşlardan uğur qazanmaq üçün motivasiya qazanmağa kömək edəcəkdir. Oyun uşağın təsəvvür səviyyəsindən təfəkkürə keçməsinə təmin edir. Bununla yanaşı, oyunlarda xüsusilə də süjetli-rollu oyunlarda qazanılmış təcrübə uşağın təfəkkür əməliyyatlarının inkişafına imkan verir. Oyun uşaq nitqinin inkişafına da böyük təsir göstərir, belə ki, oyuna daxil edilmiş uşaq nitq vasitələri ilə ünsiyyətə girmək üçün müəyyən inkişaf səviyyəsinə malik olmalıdır. Əgər o, yoldaşlarının oyuna dair sözlü təlimatlarını, izahatlarını başa düşmürsə və öz fikrini onlara izah etmək tələbatı uşağın əlaqəli nitqini inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, didaktik oyunlardan istifadə zamanı tərbiyəçi uşaqların nitqini inkişaf etdirməyə, nitq qüsurlarını aradan qaldırmağa şərait yaradır.

Rollu oyunlar uşaq təxəyyülünün inkişafına da böyük təsir göstərir. Oyun zamanı uşaq cisim və əşyaları bir-biri ilə əvəz edir, öz üzərinə müxtəlif roller götürür. Bu qabiliyyəti isə təxəyyülün inkişafı üçün əsas zəmin olur. Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlar oyun prosesində artıq “əvəzedici” əşyalara ehtiyac duymur. Oyun prosesində bağca yaşlı uşaqlarda dözümlülük, işi sonuna qədər davam etdirmək, cəldlik və s. iradi keyfiyyətlərin inkişafı üçün də şərait yaranır.

Məktəbəqədər yaş dövrünün sonuna yaxın oyun fəaliyyətinin içərisində gələcəkdə aparıcı rola malik olacaq təlim fəaliyyəti də əmələ gəlməyə başlayır. Əlbəttə, təlim oyun prosesinə yaşlılar tərəfindən daxil edilir. Ancaq məktəbəqədər yaşlı uşaqlar təlimə, bir növ, müəyyən qaydaları olan rollu oyun kimi yanaşır, lakin bu qaydaları yerinə yetirərkən o özü də hiss etmədən elementar təlim hərəkətlərini mənimsəyir. Bundan sonra onda ilk təlim bacarıqları və oxumağa meyil özünü büruzə verir. Təlim fəaliyyətinin təşkilində uşaq bağçasında məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün motivasiya növlərini nəzərdən keçirək. Pedaqoji fəaliyyət bu yaşa xas olan uşaq fəaliyyətinin müxtəlif növləri vasitəsilə uşaqların inkişafına töhfə verməlidir: oyun, əmək, rəsm, təlim və məhsuldar fəaliyyət. Buna görə də uşaqların yalnız onlardan tələb olunan hər şeyi yerinə yetirmələri deyil, həm də müstəqil fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Bu, yalnız uşaqlara mənimsətməyə çalışdığımız yeni bilik və bacarıqların onlar üçün maraqlı olacağı təqdirdə baş verəcəkdir.

Beləliklə, biz qeyd edə bilərik ki, oyun prosesi məktəbəqədər yaşlı uşaqların hər tərəfli inkişafında əvəzsiz rola malikdir. Tərbiyəçi müəllim oyun seçərkən onun məzmununa xüsusi diqqət yetirməlidir. Elə oyunlar seçməlidir ki, bu uşaqların idraki inkişafına, sağlamlığına, fiziki inkişafına həmin sahədə bacarıq və vərdislərin aşılmasına kömək etsin. Eyni zamanda tərbiyəçi müəllim məzmunlu oyun seçməkdə, oyunları səmərəli, düzgün tərtib etməkdə və ona rəhbərlik etməkdə yüksək pedaqoji ustalığ nümayiş etdirməlidir. Oyun

prosesinə tərbiyəçi müəllim tərəfindən bütün uşaqlar cəlb olunmalı və nəzarətdə saxlanmalıdır.

Ədəbiyyat

1. *Həsənova P. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində öyrənmə-idrak fəaliyyəti, Bakı, 2009*
2. *Qədirov . Yaş psixologiyası, Bakı, Maarif, 2002*
3. *Təlim-tərbiyə və inkişaf prosesinin həyata keçirilməsi, Modul, Bakı, 2020*
4. *Бех И. 2007. Личностно ориентированное воспитание. К.: Знания.*